

מספר הקורס: 0031300-00

שם הקורס בעברית: מורה נבוכים לרמב"ם

שם הקורס באנגלית: Maimonides' Guide of the Perplexed

שנה"ל: תשפ"ג

שמות המרצים: פרופ' מנחם קלנר וד"ר יצחק ליפשיץ

שם תכנית הלימודים: התוכנית הבינתחומית בפילוסופיה ובהגות יהודית

סיווג הקורס: סמינר

משך והיקף הקורס: סמסטר א, 2 ש"ס

נקודות זכות אקדמיות: 2 נ"ז

דרישות קדם: הגות יהודית בימי הביניים

מועד שעות הקבלה: יום שני 14:00-15:00

פרטי קשר של המרצים: isaacl@shalem.ac.il \ 0505669122

Menachemk@shalem.ac.il/0506689262

מטרת הקורס

לימוד ספרו החשוב של הרמב"ם, גדול ההוגים היהודים בימי הביניים. ספר זה היה הספר שהשפיע כפי הנראה יותר מכל על ההגות היהודית מימי הביניים ועד זמננו, והשפעתו נודעה אף על הגות לא יהודית. למרות שמדובר בספר מימי הביניים, השלכות של הספר והדיונים עליו רווחים עד ימינו, ואי אפשר לתאר עיסוק בהגות יהודית בלי שליטה בספר מורה נבוכים על סוגיותיו.

תיאור הקורס

מורה נבוכים הוא ספר שחשיבותו כפולה, הסוגיות שבספר עצמו, והדיונים שהוא עורר. הסוגיות שהספר עוסק בהן הן הסוגיות החשובות של ההגות היהודית של ימי הביניים – סוגיות הנוגעות לתפיסת האל, כגון הטרנסצנדנטיות של האל, אחדותו, כבוד האל והלימוד האיזוטרי. כך גם סוגיות הנוגעות לקרבת אלוהים ובהן הנבואה, התורה וטעמי מצוותיה. הדיונים שהספר עורר אף הם חשובים, והם נמשכים עד ימינו.

הקורס יעסוק בחלקו בקריאה ראשונית בפרקים נבחרים העוסקים בנושאים הללו, וכן בלימוד של ספרות משנית, ובדיונים המתקיימים במחקר העוסקים בסוגיות שצוינו. כמו כן יתמקד הקורס בשאלת הרלבנטיות של הספר מורה נבוכים בעת החדשה.

כמו כן יעסוק הקורס במקורות ההגות המיימונית ובעיקר באריסטו על פי הקריאה של הוגים אסלאמיים כגון אל-פראבי, אבן סינא ואבן רשד. הרמב"ם למד והכיר היטב את הגות הכלאם של זמנו, והשפעת הגות זו ניכרת היטב בספריו. חלק מן הקורס יוקדש לעיון בהוגים אלה. בקורס זה נלמד מתרגומו של מיכאל שוורץ, הוצאת אוניברסיטת תל אביב, שנת תשס"ב

חובות הקורס

- השתתפות פעילה בדיונים ומוכנות לשיעור
- עבודה אחת במהלך הסמסטר (באורך של כ-5 עמודים, גודל פונט 12, מרחק 1:5): 40%
- עבודה סופית (באורך של כ-6-7 עמודים, גודל פונט 12, מרחק 1:5): 60%
- הגשת 5 תרגילים קצרים ללא ציון משך הסמסטר

ציון עובר: 60

פירוט המפגשים ונושאי השיעורים

שיעור א: שיעור מבוא – ביוגרפיה:

בשיעור זה יסקרו מגמות פרשנות של מורה נבוכים. השיעור יתמקד בתולדות חייו, בחינוכו באנדלוס, בבריחתו עם משפחתו למרוקו, במסעם לארץ ישראל ובמגוריו במצרים.

קריאת חובה:

איגרת לשמואל אבן תיבון מתוך איגרות הרמב"ם, מהדורת יצחק שילת, עמ' תקל-תקלג, תקמד-תקנד (מודל).

מנחם קלנר, למה רמב"ם?

הקדמה למורה נבוכים, מהדורת מקבילי (הוצאת מפעל משנה תורה, תשע"ח), עמ' מא-מה (מודל).

קריאה מומלצת:

יואל קרמר, **הרמב"ם: ביוגרפיה**, תרגמה שונמית ליפשיץ (תל אביב: הוצאת רסלינג, 2019), עמ' 65-76, 91-120, 145-162, 261-280.

שיעור ב: ההגות הפילוסופית האסלאמית:

השיעור יוקדש לשולשתי הוגי הכלאם הגדולים, אלפראבי, אבן סינא ואבן רושד.

קריאת חובה:

אבן רושד, מאמר ההכרעה - בתוך אבן רושד: מבחר מכתביו בנושאי דת ופילוסופיה, תרגם יאיר שיפמן (תל-אביב: הוצאה לאור של אוניברסיטת תל-אביב, תשע"ט), עמ' 21-55.

זאב הרוי, "אבן רושד והרמב"ם על חובת ההתבוננות הפילוסופית", תרביץ א:נח (תשרי-כסלו תשמ"ט), עמ' 75-83 (מודל).

קריאה מומלצת:

אל-פראבי, דעותיהם של אנשי העיר המעולה, תרגם אחמד אע'באריה (תל אביב: הוצאת אוניברסיטת תל אביב, תשס"ז) עמ' 61-80.

אנתולוגיה לכתבי אבן סינא, תרגמה אביבה שוסמן, ערך שמואל הרווי (תל אביב: הוצאת אוניברסיטת תל אביב, תשס"ט) עמ' 269-298.

אבן רושד – מבחר מכתביו בנושאי דת ופילוסופיה, תרגם יאיר שיפמן, תל אביב: הוצאת אוניברסיטת תל אביב, תשע"ט) עמ' 110-124.

Davidson, Herbert A. "Maimonides' Shemonah Peraqim and Alfarabi's Fusul Al-Madani." *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 31 (1963): 33-50. (מודל)

שיעור ג: הקדמת הרמב"ם למורה נבוכים ושאלת העיון האיזוטרי:

בשיעור זה נבחן את עמדת הרמב"ם המבחינה בין תורה לעם ובין הגות לאינטלקטואלים. עמדה זו נשענת על מקורות תלמודיים, המגבילים את לימודי מעשה בראשית ומעשה מרכבה למעטים הראויים לכך. להסתרת הידע סיבות שונות. חשש מעיוות הגותי, משימוש שאיננו ראוי ותפיסת התיאוריה כזירה מקודשת.

קריאת חובה:

הקדמת הרמב"ם למורה נבוכים, עמ' 9-27.

הקדמת הרמב"ם למורה נבוכים, חלק ג', עמ' 427-428.

יוסף יצחק ליפשיץ, "על התשוקה: ריסון, תחבולה וגירוי בתפיסת האל במשנת הרמב"ם", איל פריזנטי יד-טו, (2021-2020), עמ' מא-סא (מודל).

קריאה מומלצת:

תלמוד בבלי, מסכת חגיגה, יא ע"ב-יג ע"ב

מנחם קלנר, "הרמב"ם של שטראוס", עיון 50 (2001): 397-406 (מודל).

דב שוורץ, **סתירה והסתרה בהגות היהודית בימי הביניים** (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן, תשס"ב).

שרה קליין ברסלבי, **שלמה המלך והאזוטריזם הפילוסופי במשנת הרמב"ם** (ירושלים: הוצאת מאגנס, תשנ"ז).

אביעזר רביצקי, **על דעת המקום: מחקרים בהגות היהודית ובתולדותיה** (ירושלים: הוצאת מאגנס, תשנ"א), עמ' 142-182.

שיעור ד: האל הטרנסצנדנטי, כבוד האל וגישתו הפרשנית של הרמב"ם

הרמב"ם דגל בתפיסה מופשטת של האל, ואף דרש זאת מכל שכבות העם. למרות זאת הוא היה נכון לשאת תפיסה מופשטת פחות כאור נברא. בשיעור זה נשווה את גישת הרמב"ם לגישות מגשימות בימי הביניים. כמו כן נבחן את גישתו הפרשנית והפילולוגית של הרמב"ם.

קריאת חובה:

מורה נבוכים, ח"א פרק א, עמ' 29-31, פרק ה עמ' 38-40, פרק ט עמ' 43, פרק יט עמ' 53, פרק לה עמ' 83-84, פרק סד 165-166.

קריאה מומלצת:

אסתי אייזנמן, "המונח 'האור הנברא' והשלכותיו במשנת הרמב"ם, **דעת** 55, תשס"ח, עמ' 57-41.

שיעור ה: תארי האל ושמותיו:

הרמב"ם סבר שהפשטת האל דורשת שלילה של תארו. כל יחוס של תארי גוף או אופי גורע מהפשטתו ולפיכך מגשים את האל. הוא דגל לעומת זאת בהגדרת האל על דרך השלילה. בשיעור זה נדון בתיאולוגיה הנגטיבית של הרמב"ם ונתייחס לקורות תיאולוגיה זו גם במחשבה הניאופלטונית.

קריאת חובה:

מורה נבוכים, ח"א, פרקים נא-נד, עמ' 115-134. פרקים סא-סג, עמ' 155-164.

Joseph Isaac Lifshitz, "The 'Specific Names' and the Interpretation of The Code of Maimonides (The Mishneh Torah), *Zutot* (2014, vol. 10, issue 1), pp. 17-28 (מודל).

קריאה מומלצת:

Broadie, Alexander. "Maimonides and Aquinas on the Names of God." *Religious Studies* 23, no. 2 (1987): 157-70.

Scholem, Gershom. "The Name of God and the Linguistic Theory of the Kabbala." *Diogenes* 79 (1972): 59-80.

שיעור ו: השכל הפועל

בשיעור זה נסקור את התפיסות השונות של השכל הפועל, תפקידו בהגות האריסטוטלית וגלגולו של מושג זה בימי הביניים. מושג נתפס כישות מתווכת בין הישיות האלוהיות העליונות ובין האינטלקט האנושי, מוזכר פעמים מועטות אצל אריסטו עצמו, ונתפס בימי הביניים כ"אתר" אלוהי המעביר את המידע האלוהי לעולם האנושי.

קריאת חובה:

מורה נבוכים, ח"ב, פרק ד, עמ' 270-275, ח"ב, פרק ו.

רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרקים א-ד (מודל).

קריאה מומלצת:

צבי הארי וולפסון, **המחשבה היהודית בימי הביניים, מסות ומחקרים**, תרגם משה מייזלש (ירושלים: מוסד ביאליק, תשל"ח) עמ' 246-281.

Menachem Kellner, *Maimonides' Confrontation with Mysticism* (2016), ch. 8, "Angels" (pp. 265-275).

שיעור ז: הנבואה

חרף תפיסת האל המופשטת, הרמב"ם נדרש להסביר את השיח המקראי עם האל של הנביאים, ובתוך כך להסביר את ייחוד הנבואה הגדולה – זו של משה רבנו, התורה. בשיעור זה נדון בתפיסות שונות של הרמב"ם. הנבואה כמפעל אינטלקטואלי או כהשראה אלוהית.

קריאת חובה:

מורה נבוכים ח"א פרק כז עמ' 64, ח"ב, פרק לב.

הלכות יסודי התורה פרק ז

קריאה מומלצת:

צבי הארי וולפסון, **המחשבה היהודית בימי הביניים, מסות ומחקרים**, תרגם משה מייזלש (ירושלים: מוסד ביאליק, תשל"ח) עמ' 246-281.

שיעור ח: טעמי המצוות:

לטעמי המצוות נודע תפקיד אפולוגטי, התחקות אחר הרציונלי שבמצוות התורה. אך יש בטעמים הללו גם נימוק מהותי. הרמב"ם סבר שהכרת השכל האלוהי היא גם הכרת תורתו. ההתחקות אחר טעמי המצוות היא אפוא הכרת האל.

קריאת חובה:

מורה נבוכים, ח"ג, פרקים כז, לב-לד, עמ' 532-541.

Matanel Bareli and Menachem Kellner, "Maimonides on the Status of Judaism," Shalom Sadiq and Ehud Krinis (eds.), *Cultural Encounters in Late Antiquity and the Middle Ages: Studies in Honour of Daniel J. Lasker* (Berlin: DeGruyter, 2021): 135-161. (מודל.)

קריאה מומלצת:

יצחק טברסקי, "בירור דברי הרמב"ם הלכות מעילה פרק ח הלכה ח לפרשת טעמי המצוות לרמב"ם", **פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה, מוקדשים לפרופ' יעקב כ"ץ במלאת לו שבעים וחמש שנה**, עורכים ע. אטקס, י. שלמון (ירושלים: הוצאת מאגנס תש"מ), עמ' 25-33.

מורה נבוכים, ח"ג, פרקים לה-מט, עמ' 542, 649.

יצחק היינמן, טעמי המצוות בספרות ישראל, המדור הדתי במחלקה לעניני הנוער והחלוץ של הנהלת ההסתדרות הציונית, 1954, עמ' 22-36.

שיעור ט: דרגות בתפיסת האל וערגתו, משל הארמון

תפיסת הרמב"ם את תפיסת האל לא הייתה שוויונית. המקום בו מובעת עמדתו באופן הברור ביותר הוא במשל הארמון.

קריאת חובה:

מורה נבוכים, ח"ג, פרק נא, עמ' 655-665.

קריאה מומלצת:

חנה כשר, משל ארמון המלך ב'מורה נבוכים' כהנחיה לתלמיד", *AJS Review* 14, 2 (1989), pp. 1-19.

Menachem Kellner, *Maimonides on Human Perfection* (Atlanta, 1991), ch. 3 (מודל).

שיעור י: תפיסת הגוף של הרמב"ם:

הרמב"ם ירש את תפיסת אריסטו ביחס לגוף. היצרים הגופניים ובעיקר יצר המין נחשבים למגונים. האם הרמב"ם דגל בהכחשת הגוף? בשיעור זה נבחן עד כמה דגל הרמב"ם בתפיסה דואליסטית זו.

קריאת חובה:

מורה נבוכים, ח"ג, פרק נא, עמ' 644-645; 665.

קריאה מומלצת:

יוסף שטרן, **החומר והצורה במורה נבוכים לרמב"ם**, תר' יורם נבון (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2017), עמ' 298-333.

Rémi Brague, **The Legend of the Middle Ages**, tr. Lydia G. Cochrane. Chicago: Chicago University Press, 2009, pp. 91-106

שיעור יא: השפעת הרמב"ם על הוגים בעת החדשה:

הוגים יהודים משפינוזה ועד הרמן כהן ולייבוויץ' התעמקו בהגות הרמב"ם וזו השפיעה עליהם רבות. בשיעור זה נדון בהשפעות התיאולוגיה הנגטיבית של הרמב"ם על הוגים אלה, הגותו הרציונלית ותפיסת טעמי המצוות שלו.

קריאת חובה:

י' לייבוויץ', **אמונתו של הרמב"ם** (אוניברסיטה משודרת, 1980), עמ' 64-82.

קריאה מומלצת:

הרמן כהן, **דת התבונה ממקורות היהדות**, תרגם צבי וויסלבסקי (ירושלים: מוסד ביאליק ומכון ליאו בק, תשל"ב), עמ' 368-382.

שיעור יב: התפקיד התיאולוגי של הפוליטי:

אחד הפרקים המפתיעים ואולי המפעמים ביותר במורה נבוכים הוא הפרק האחרון. אחר שמסביר הרמב"ם כיצד נזקק האדם השלם לדבוק באלוהיו, להגות בו עד כדי שלילת החומר, הוא עובר בפרקים האחרונים ובעיקר בפרק נד, להסביר את המטרה העליונה – העיסוק

בפוליטי. אנו אכן יודעים שהרמב"ם לא היה רק נאה דורש, אלא אף נאה מקיים כ"נגיד" מצרים. בשיעור זה נעמוד על מקום הפוליטי במחשבת הרמב"ם.

מורה נבוכים, ח"ג, פרק נא, עמ' 670-676.

קריאה מומלצת:

אביעזר רביצקי, **עיונים מיימוניים** (ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשס"ו), עמ' 11-39.

Menachem Kellner, "Today's Perplexed: Between Maimonidean Promise and Peril," *Tradition* 43 (2021): 23-52 (מודל)

שיעור יג: סיכום והשלכות של הגות הרמב"ם:

בסוף ספרו של הרב י"ד סולובייצ'יק, **The Halackhic Man** הוא מתאר את הגות ימי הביניים כהגות אפולוגטית שאיננה נוגעת בשאלות הזמן. בשיעור מסכם זה נדון באמיתת אמירה זו, בנושאים השונים שדן בהם הרמב"ם, ובמה שנותר מהגותו כרלבנטי לתקופתנו.

קריאה מומלצת:

Joseph Soloveitchik, *The Halakhic Mind*, Macmillan, 1986, pp. 100-102.

מנחם קלנר, 'הגרי"ד סולובייצ'יק והרמב"ם', אפרים קנרפוגל ודב שוורץ (עורכים), **מנהיגות רוחנית בדור תהפוכות: דמותו וכתביו של הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק** (ירושלים: אורים, 2018): 97-113.